

ARAP EDEBİYATINDA MANA İLE İLGİLİ
GÜZEL SÖZ SANATLARI ELOQUENCE
RELATED TO MEANING IN THE ARABIC
LITERATURE

YAŞAR SERACETTİN BAYTAR
DR.
DİB., DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU UZMANI

ÖZ

Bu çalışmada, Arap Dili ve Belagatının önemli bölümlerinden biri olan Bedî ilminin bir bölümünü teşkil eden “muhassinât-ı ma’neviyye” ile ilgili sanatlar konu edilmiştir. Söz konusu sanatlar, mana ile ilgili güzel söz sanatları olup ifadeye anlam bakımından güzellik, incelik ve zenginlik katmaktadırlar.

Arap Edebiyatında nazım ve nesir dalında ortaya konulmuş hemen her mahsulde bahse konu sanatlara başvurulmuş ve bu sayede anlamca zengin, ifade itibariyle de zarif ve güzel eserler meydana getirilmiştir.

Söz konusu sanatların iyi bilinmesi, okuyucunun edineceği estetik zevkin ötesinde, edebî metnin daha iyi anlaşılması açısından da önemli ve gereklidir. Zira edebî sanatlar bakımından zengin bir metinde dil, tarih, felsefe, sosyoloji ve psikoloji açısından önemli bilgiler ve inceliklere ulaşmak mümkündür.

Çalışmada konuyla alakalı sanatlar işlenirken öncelikle Kur’an’dan ve Arap şiirinden örneklendirme yapılmış, ayrıca konunun anlaşılmasına yardımcı olması ve karşılaştırma fırsatı sunması açısından Türk şiirinden de örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Belağat, Bedî, Anlamsal Söz Sanatları.

ABSTRACT

In this study, it has been explained the fine arts regarding “muhassinât al-ma’naviyah/the spiritual beauty”, which constitutes the part of Badi’ science – one of the important parts of Arabic language and eloquence. Mentioned arts are embellishment arts about semantic which enrich the discourse in terms of beauty, grace, and richness.

Almost every literary work in Arabic literature which was written as prose or poetry, have been embodied with mentioned arts by this means works became semantically rich, graceful and beautiful in discourse.

Good understanding of these arts, beyond the aesthetic pleasure that the reader enjoys, is both crucial and essential for the literary text. From such a rich text in terms of literary arts, it is possible to achieve important information and elaborateness in language, history, philosophy, sociology, and psychology. In this study, while analyzing relevant arts, examples have been given primarily from the Qur’an and Arabic poetry. Moreover, in order to help better understanding of the subject, and to offer a comparison, examples from Turkish poetry have been given as well.

Keywords: Arabic Literature, Eloquence, Rhetoric, Badi, Semantic.

Giriş

İnsanı diğer canlılardan farklı kılan; konuşma, ifade ve beyanda bulunma özelliğidir. Konuştuğu dili yalnızca anlık bir iletişim aracı olarak görmeyen insanoğlu, kendisinin ve içinde yaşadığı toplumun tarihi-kültürel birikimini, psikolojik, sosyolojik ve felsefi kazanımlarını, ifade yoluyla paylaşmada ve nesilden nesile aktarımla muhafazada dili kullanmış; kullandığı dile güzellik, incelik ve anlam zenginliği katmak için de edebî sanatlara başvurmuştur.

Son ilâhî mesajın insanlara ulaştırılmasına da aracılık eden Arap dili, engin ifade gücünün yanı sıra zengin edebî ve sanatsal yönüyle de ön plana çıkmaktadır. Meramı ifadede, muhatabın durumunu dikkate alarak, güzel ve etkili cümle kurmaya yarayan kaideler zinciri olarak tanımlanabilecek edebî sanatlar, Arap Edebiyatında genel olarak “belagat” terimiyle ifade edilmektedir.

Kelime olarak, (بَلَاغَة) fiilinden türemiş bir isim olan “belagat”, özetle varmak ve ulaşmak anlamlarına gelir.¹ Terim olarak ise; zorlama ve yapmacılıktan uzak bir şekilde yoruma gerek bırakmadan kolay ve anlaşılır bir tarzda, insan nefsinde etki bırakacak şekilde hâlin muktezâsına göre söz söyle-

¹ Cemâluddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, Beyrut 1956, VIII, 419; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârû's-shâh*, Beyrut 1996, 55; Sa'duddin et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, Beyrut 1965, 26; Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, İstanbul 1984, 8; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, İstanbul 1984, 31-32; Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, I-II, Beyrut 1996, I, 128; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, Ürdün 1985, I, 17; Nuseddin Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, İstanbul 2000, 26; Cüneyt Eren-Halil Özcan, *Kur'an-ı Kerim'de Edebi Sanatlar*, Erzurum 2003, 13; Cüneyt Eren-M. Vecih Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar, Belagat*, İzmir 2006, 23.

mektir.² Diğer bir ifadeyle sözü; yerinde, zamanında, doğru ve güzel söylemektir.

Edebî sanatları konu edinen belagat, edebiyatçılar tarafından genel hatlarıyla “me’ânî”, “beyân” ve “bedî” diye üçlü bir tasnife tabi tutulmaktadır.³ Kısaca “me’ânî”; değişik cümle şekilleri ve kullanılışları ile lafızların muktezâyı hâle uygunluğunu bildiren ahvale dair usul ve kaideleri açıklayan ilim⁴, “beyan”; herhangi bir anlamı farklı söz ve usullerle anlatmayı öğreten, kendine ait özel kuralları olan, diğer bir deyişle; teşbih, istiare, mecaz ve kinaye gibi sanatlardan bahseden ilim⁵, “bedî” ise; edebî sanatlarla örülüş ifadenin lafız bakımından kusursuz, mana bakımından makul ve aynı zamanda bir ahenge sahip olmasının usul ve kaidelerini inceleyen ilim olarak tarif edilmektedir.⁶

“Bedî” ilmi kapsamında değerlendirilen edebî sanatlar, lafız ve manaya ilgili olmak üzere iki ana bölümde tasnif edilmiştir. Bunlardan lafızla ilgili olan sanatlar, klasik kaynaklarda “muhassinât-ı lafziyye”, mana ile ilgili olanlar ise “muhassinât-ı ma’neviyye” olarak isimlendirilmişlerdir.⁷

Bu çalışmada, “bedî” ilminin bir bölümünü teşkil eden “muhassinât-ı ma’neviyye” konusu, diğer bir ifadeyle mana ile ilgili güzel söz sanatları konu edilmiştir. Edebî sanatlarla ilgili kaynaklarda farklı tasnifler olmakla birlikte, genel olarak bu kapsamda tasnif edilmiş edebî sanatlar; tıbâk, mukâbele, tevriye, hüsnü’t-talil, te’kîdül-medh bimâ yüşbihû’z-zemm, te’kîdû’z-zemm

² Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, Beyrut 1987, 415-416; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel ale’t-telhis*, İstanbul 1891, 25; et-Taftâzânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 26; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu’l-vâdiha*, 8; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 32-33; el-Meydânî, *el-Belâğatu’l-arabiyye*, I, 129; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, I, 17-20; Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 26-27; Eren-Özcan, *Kur’an-ı Kerim’de Edebî Sanatlar*, 13; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar, Belagat*, 23-24.

³ Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 28; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar, Belagat*, 24; Hulusi Kılıç, “Belagat”, *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), İstanbul 1988-2014, V, 380; Bkz. M. Orhan Soysal, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul 2005, 19-28.

⁴ Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, I, 87-89; Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 151; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar, Belagat*, 25, ayrıca bkz., İsmail Durmuş, “Meânî”, *DİA*, XXVIII, 204-206.

⁵ Bkz. Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 7-16; Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 33; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar, Belagat*, 25, ayrıca bkz., Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *DİA*, VI, 22-23.

⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 423-432; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 416-417; et-Taftâzânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 385; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu’l-vâdiha*, 263; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 360-361; el-Meydânî, *el-Belâğatu’l-arabiyye*, II, 369; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 271-272; Hatîb el-Kazvîni, *Telhisu’l-miftâh*, İstanbul 2001, 212; Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 293; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar: Belagat*, 27; ayrıca bkz., Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî”, *DİA*, V, 320.

⁷ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 423-432; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 416-417; *el-Belâğatu’l-vâdiha*, 263; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 360-361; el-Meydânî, *el-Belâğatu’l-arabiyye*, II, 369; Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 293.

bimâ yüşbihû'l-medh, üslûbu'l-hakîm, tecâhulu'l-ârif, aks, müşâkele ve leffu'n-neşr sanatlarıdır. Söz konusu sanatlar, mezkur sırayla, Arapça ve zaman zaman da Türkçe örneklerle mukayeseli ve detaylı olarak anlatılmıştır.

1. Tıbâk

Tıbâk (الطباق); kelime olarak, iki şeyi birbirine eşit hâle getirmek, birleştirmek, yapıştırmak anlamlarında olup⁸, bir bedî sanatı olarak, iki zıt manayı aynı anda bir arada kullanmaktır. Diğer bir ifadeyle aralarında tezat ve tekabül bulunan şeyleri aynı kelimada cem etmektir.⁹ Tıbâk sanatı, “tezâd”, “tatbîk”, “tekâfû”, “mutâbaka” ve “mukâseme” olarak da adlandırılır.¹⁰

1.1. Kelime Türlerine Göre Tıbâk Çeşitleri

Aynı ve farklı cinsten kelimelerle yapılan “tıbâk”ı dört farklı kısma ayırmak mümkündür.¹¹

1.1.1. Her İki Kelimenin de İsim Olması

Kur’anda bu türden örneklere çokça rastlanmaktadır. كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْكُمْ وَكَافِرٌ وَآمِنٌ “Bu Kur’an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.”¹² وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْكُمْ وَكَافِرٌ وَآمِنٌ “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, Allah’a mahsustur.”¹³ “O, sizi yaratandır. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mü’mindir.”¹⁴

Yukarıdaki ayeti kerîmelerde geçen ve anlamca zıt olan isimlerden, (الظُّلُمَاتِ) “karanlıklar” ile (النُّورِ) “aydınlık” ve (السَّمَاوَاتِ) “gökler” ile (وَالْأَرْضَ) “yer” ve (مُؤْمِنٌ) “mü’min” ile (كَافِرٌ) “kâfir” kelimeleri arasında tıbâk sanatı meydana gelmiştir.¹⁵

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, X, 209-211; er-Râzi, *Muhtâru's-sihâh*, 340; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, 281; el-Meydâni, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 377; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 275; Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, 332.

⁹ el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, 281; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 275; Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, 332; Hasan Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, İstanbul 2002, 53; Eren-Özcan, *Kur'an-ı Kerim'de Edebî Sanatlar*, 176.

¹⁰ es-Sekkâki, *Miftâhu'l-ulûm*, 423; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 417; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meâni*, 385; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, 281; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 366; el-Meydâni, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 377-378; Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, 332.

¹¹ Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 275; Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, 332; Bkz. İsmail Durmuş, “Tezat”, *DİA*, XLI, 58-60.

¹² İbrâhîm, 14/1.

¹³ En'âm, 6/1.

¹⁴ Teğâbun, 64/2.

¹⁵ Ayrıca bkz., et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 417; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meâni*, 386; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 366.

1.1.2. Her İki Kelimenin de Fiil Olması

وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا
وَلَدِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ
“O, beni yediren ve içirendir, hastalandığımda da O bana şifa verir, O, benim
canımı alacak ve sonra diriltecek olandır.”¹⁶

Bir hadisi şeriflerinde Hz. Peygamber (s.a.s.), Ensar’a şöyle seslenmiştir:
إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ عِنْدَ الْفَرَجِ وَتَقُولُونَ عِنْدَ الطَّمَعِ
“Şüphesiz ki sizler korku (savaş) anında çoğalır,
(mala karşı) tamah zamanında azalacaksınız.”¹⁷

Yukarıda zikredilen ayetlerde ve hadiste geçen ve anlamca zıt olan (أَضْحَكَ) “güldürür” ve (أَبْكَى) “ağlatır”, (أَمَاتَ) “öldürür” ve (أَحْيَا) “diriltir”, (يُطْعِمُنِي) “ye-dirir” ve (يَسْقِينِ) “içirir”, (يُمِيتُنِي) “öldürür” ve (يُحْيِينِ) “diriltir”, (تَكْفُرُونَ) “çoğalır-sınız” ve (تَقُولُونَ) “azalacaksınız” fiileri arasında tıbâk sanatı meydana gelmiştir.¹⁸

1.1.3. Her İki Kelimenin de Harf (Edat) Olması

لَا يَكْلِفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ
“Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararındadır.”²⁰

Ayette geçen ve anlamca bir birine zıt olan (ل) ve (علي) harf-i cerleri arasında tıbâk sanatı oluşmuştur.²¹

1.1.4. Kelimelerin Farklı Cinslerden Olması

أَوَمَنْ كَانَ مِثًّا فَآخِيئِنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا
“Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiği-miz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?”²²

Ayette geçen ve yapı olarak isim olan (مِثًّا) “ölü” ve fiil olan (فَآخِيئِنَاهُ) “dirilttiğimiz” kelimeleri arasında, farklı cinslerden kelimelerin oluşturduğu tıbâk sanatı meydana gelmiştir.²³

¹⁶ Necm, 53/43-44.

¹⁷ Şu'arâ, 26/79-81.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahiîh*, İstanbul 1987, I-VIII, Menâkıb, 25.

¹⁹ Ayrıca bkz., Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa*, Beyrut 1984, 297; el-Meydâni, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 379.

²⁰ Bakara, 2/286.

²¹ Ayrıca bkz., et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 417; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 386; el-Cârim ve Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdîha*, 281; el-Meydâni, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 379; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa*, 297.

²² Enâm, 6/122.

²³ Ayrıca bkz., et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 417; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 386; el-Cârim ve Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdîha*, 281; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 367.

1.2. Kelimelerin Olumlu ve Olumsuz Oluşlarına Göre Tıbâk Çeşitleri

Aralarında anlamca zıtlık bulunan kelimelerin yapı itibarıyla olumlu olup olmamasına göre tıbâk, “tıbâku’l-îcâb” (olumlu tıbâk) ve “tıbâku’s-selb” (olumsuz tıbâk) diye ikiye ayrılır.²⁴

1.2.1. Tıbâku’l-Îcâb (Olumlu Tıbâk)

Birbirine zıt anlam ifade eden lafızlardan birinin olumlu, diğerinin olumsuz olmaması durumunda, ya da diğer bir ifadeyle her ikisinin de yapı itibarıyla olumlu olması durumunda meydana gelen tıbâk türüne “tıbâku’l-îcâb” denir.²⁵

وَنَحْسِبُهُمْ أَيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ “Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın.”²⁶
وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ *bilir.*²⁷ الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فِيمَسَاكٍ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ “(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır.”²⁸

Ayetlerde geçen (أَيْقَاطًا) “uyanık” ve (رُقُودٌ) “uykuda”, (تَبْدُونَ) “açığa vurduklarınız” ve (تَكْتُمُونَ) “gizledikleriniz”, (إِمْسَاكٍ) “iyilikle geçinmek üzere tutmak” ve (تَسْرِيحٍ) “salıvermek” kelimeleri arasında “tıbâku’l-îcâb” sanatı bulunmaktadır. Çünkü bu kelimeler her ne kadar anlamca birbirlerine zıt olsalar da lafız olarak hiçbirisi olumsuz değildir.

1.2.2. Tıbâku’s-Selb (Olumsuz Tıbâk)

Aralarında anlamca zıtlık bulunan aynı cins kelimelerden birinin yapı itibarıyla olumlu olup, diğerinin olumsuz olması durumunda meydana gelen tıbâk türüne “tıbâku’s-selb” (olumsuz tıbâk) denir.²⁹

وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ يَظَاهِرًا مِنْ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ “Allah, (onlara zafer konusunda) bir vaadde bulunmuştur. Allah, vaa-dinden dönmeyiz. Fakat insanların çoğu bilmezler. Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Ahiret konusunda ise tamamen gaflettedirler.”³⁰

²⁴ Bkz., Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 333-vd.; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar*, *Belagat*, 210-211.

²⁵ Hatib el-Kazvîni, *el-İdâh fî ulûmi’l-belâğa*, Beyrut 1980, II, 478-480; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 417; et-Taftâzânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 386; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu’l-vâdiha*, 281; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 277; Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 333; Eren-Özcan, *Kur’an-ı Kerim’de Edebi Sanatlar*, 179.

²⁶ Kehf, 18/18.

²⁷ Nûr, 24/29.

²⁸ Bakara, 2/229.

²⁹ el-Kazvîni, *el-İdâh fî ulûmi’l-belâğa*, II, 480-481; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 418; et-Taftâzânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 386; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu’l-vâdiha*, 281; el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâğa*, 298; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 277; Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 337; Eren-Özcan, *Kur’an-ı Kerim’de Edebi Sanatlar*, 179.

³⁰ Rûm, 30/6-7.

“Şimdi siz bu söze mi (Kur'an'a mı) şaşırıyorsunuz, gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?”³¹ “فَلَا تَحْشَوْا النَّاسَ وَاحْشَوْا”³¹ “Şu hâlde, siz, insanlardan korkmayın, benden korkun.”³²

وَلَا يُنْكِرُونَ الْقَوْلَ حِينَ نَقُولُ وَنُنْكِرُ إِنْ شِئْنَا عَلَى النَّاسِ قَوْلَهُمْ

“Biz istediğimizde insanların sözünü hoş karşılamayız. (Ancak) Biz, konuştuğumuzda onlar, sözümüze karşı çıkmazlar.”³³

Yukarıda zikredilen ayetlerde geçen; (لَا يَعْلَمُونَ) “bilmezler” ve (يَعْلَمُونَ) “bilirler”, (فَلَا تَحْشَوْا) “gülüyorsunuz” ve (وَلَا تَنْكُرُونَ) “ağlamıyorsunuz”, (وَلَا تَحْشَوْا) “korkmayın” ve (وَاحْشَوْا) “korkun” kelimesi arasında “tîbâku’s-selb” sanatı meydana gelmiştir. Son olarak beyitte geçen (نُنْكِرُ) “hoş karşılamayız” ve (لَا) “karşı çıkmazlar” kelimeleri arasında da aynı durum söz konusudur. Görüleceği üzere bahsi geçen kelimeler arasında anlamca zıtlık bulunmakla birlikte, kelimelerden biri; yapı itibarıyla olumlu, diğeri ise olumsuz olarak cümle içerisinde kullanılmıştır.

2. Mukâbele

Mukâbele (المُقَابَلَة); kelime olarak, bir şeyi başka bir şeyle karşılaştırmak, iki şey arasındaki benzerlik ve farklılıkları görmek için karşılaştırma yapmak veya yüz yüze getirme anlamlarına gelmektedir.³⁴ Bir bedî sanatı olarak ise “mukâbele”; önce iki veya daha fazla manayı bir araya getirmek daha sonra da sırasıyla bunların karşılıklarını zikretmektir.³⁵

Konuyla ilgili Kur'an'dan bazı örnekler şöyledir:

“فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِكْسِيُونَ”³⁶ “Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gülsünler, çok ağlasınlar.”³⁶ “أَذَلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعْرَبَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ”³⁷ “Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar.”³⁷ “وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ”³⁸ “Onun rahmetini umarlar, azabından korkarlar.”³⁸

³¹ Necm, 53/59-60.

³² Mâide, 5/44.

³³ el-Cârim ve Emin, el-Belâğatu'l-vâdiha, 280.

³⁴ er-Râzi, Muhtârü's-sihâh, 458; el-Meydâni, el-Belâğatu'l-arabiyye, II, 378.

³⁵ el-Kazvîni, el-İdâh fi ulûmi'l-belâğa, II, 485-487; et-Taftâzânî, el-Mutavvel, 419; el-Hâşimî, Cevâhiru'l-belâğa, 367; el-Meydâni, el-Belâğatu'l-arabiyye, II, 378; el-Merâğî, Ulûmu'l-belâğa, 299; el-Cârim ve Emin, el-Belâğatu'l-vâdiha, 285; Abbâs, el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ, II, 278; Bolelli, Belagat-Kur'an Edebiyatı, 340; Eren-Özcan, Kur'an-ı Kerim'de Edebi Sanatlar, 117; ayrıca bkz., İsmail Durmuş, “Mukabele”, DİA, XXXI, 101-102.

³⁶ Tevbe, 9/82.

³⁷ Mâide, 5/54.

³⁸ İsrâ, 17/57.

Hız. Peygamber (s.a.s.) bir hadisi şeriflerinde şöyle buyurmaktadır:

“إِنَّ الرَّقْعَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ ، وَلَا نَزَعٌ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانُهُ”³⁹
bir şeyde bulunursa mutlaka onu süsler. Bir şeyden de alınrsa onu lekeler.”³⁹

3. Tevriye

Tevriye (التَّوْرِيَّةُ); sözlükte, bir sözü veya haberi gizleyip, bunların yerine başka bir söz veya haberi ortaya atmak anlamında olup⁴⁰ bedî ilminde, yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir kelimenin yakın anlamının söylenip uzak manasının kastedilmesidir.⁴¹ Bir başka ifadeyle biri hakikî diğeri mecazî olmak üzere iki manası olan bir lafzın akla ilk gelen açık manasının değil de uzak manasının kastedilmesidir.⁴² Tevriyeye “ihâm”, “tevcih” veya “tahyîl” gibi isimler de verilmiştir.⁴³

Tevriyenin, “müverrà bih” ve “müverrà anh” olmak üzere iki rüknü bulunur. Müverrà bih, kendisi ile tevriye yapılan, tevriyeyi meydana getiren kelimenin yakın manasıdır. Lafzın bu manaya delaleti açıktır. Müverrà anh ise kendisi ile tevriye yapılan, tevriyeyi meydana getiren kelimenin uzak manası olup lafzın bu manaya delaleti gizlidir.⁴⁴

Zâtî’ye nisbet edilen aşağıdaki beyit, Türk Edebiyatında da önemli bir kullanım yeri olan tevriye sanatının örneklerindedir.

“Gül gülse dâim ağlasa bülbül aceb değil,
 Zîrâ kimine ağla demişler kimine gül.”

Zâtî, gül sözcüğünü tevriyeli olarak iki ayrı anlamda kullanmış olmakla beraber gülü, yakın anlamda gülmek fiiliyle bağlantılı olarak kullanmasına rağmen uzak anlamda bir bitki olan gül çiçeğini kastederek kullanmıştır.⁴⁵

Belagatçılar tevriyeyi, “mücerrede”, “mürâşşaha”, “mübeyyene” ve “müheyee” olmak üzere dört kısma ayırmışlardır.

³⁹ Ebu’l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc Muslim, *el-Câmiu’s-sahîh*, I-V, Birr ve’s-sıla 78, İstanbul 1992.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XV,389-390; er-Râzi, *Muhtâru’s-sihâh*, 633; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 280.

⁴¹ es-Sekkâki, *Miftâhu’l-ulûm*, 427; el-Kazvîni, *el-İdâh fi ulûmi’l-belâğa*, II, 499; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 425; et-Taftâzânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 395; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu’l-vâdıha*, 277; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 362; el-Merâğî, *Ulûmu’l-belâğa*, 304-305; el-Meydânî, *el-Belâğatu’l-arabiyye*, II, 373-374; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 280; Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 325; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, *Belagat*, 212; ayrıca bkz., İsmail Durmuş, “Tevriye”, *DİA*, XLI, 45-47.

⁴² Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, 62.

⁴³ Bkz. Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 325.

⁴⁴ el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu’l-vâdıha*, 277; Bolelli, *Belagat-Kur’an Edebiyatı*, 325; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, *Belagat*, 212.

⁴⁵ Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, 62.

3.1. Tevriye-i Mücerrede

Cümlede, kelimenin yakın ve uzak manaları ile ilgili herhangi bir unsurun zikredilmediği ve uzak mananın kastedildiği tevriyedir.⁴⁶

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى “*Rahman olan Allah Arş’i kudretiyle kuşatmıştır.*”⁴⁷ Ayetindeki (اسْتَوَى) kelimesinin yakın manası “yerleşti, oturdu”dur. Uzak manası ise “kudretiyle kuşattı, hâkim oldu”dur. Allah (c.c.) mekandan münezzeht olduğundan ayette söz konusu kelimenin uzak manası kastedilmiştir. Aynı zamanda her iki mana ile ilgili bir lafız ayette zikredilmediğinden buradaki tevriye “mücerred tevriye” olmuştur.

3.2. Tevriye-i Mürâşşaha

Tevriyeyi meydana getiren sözden önce veya sonra, yakın manayla ilgili bir lafız zikredilmiş olmasıdır.⁴⁸

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ “*Biz göğü kendi ellerimizle (kudretimizle) kurduk ve biz (onu) elbette genişleticiyiz.*”⁴⁹ Ayet-i kerimede geçen (أَيْدٍ) kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin akla ilk gelen yakın manası, bir organ olan “el”dir. Bu mana Allah için uygun değildir. Dolayısıyla ayet-i kerimede söz konusu kelimenin uzak manası olan “kuvvet ve kudret” kastedilmiştir. Söz konusu kelimenin yakın manası ile ilgili olan (بَنَيْنَاهَا) lafzı, tevriye yapılan kelimedenden önce zikredilmiştir. Bu suretle ayet-i kerimede “mürâşşah tevriye” meydana gelmiştir.

3.3. Tevriye-i Mübeyyene

Tevriyeyi meydana getiren sözden önce veya sonra, uzak mana ile ilgili bir lafız zikredilirse bu tür tevriyeye “mübeyyene tevriye” denir.⁵⁰

حَسْبُكَ اللَّهُ تَعَالَى

أَيْهَا الْمُعْرَضُ عَنَّا

⁴⁶ el-Kazvîni, *el-İdâh fi ulûmi'l-belâğa*, II, 499; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 425; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meâni*, 395; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa*, 305; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 373; Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, 326; Eren-Özcan, *Kur'an-ı Kerimde Edebi Sanatlar*, 173; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar, Belâgat*, 213.

⁴⁷ Tâhâ, 20/5.

⁴⁸ el-Kazvîni, *el-İdâh fi ulûmi'l-belâğa*, II, 500; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 425; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meâni*, 395-396; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa*, 306; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 373; Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, 328; Eren-Özcan, *Kur'an-ı Kerimde Edebi Sanatlar*, 174; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar, Belâgat*, 214.

⁴⁹ Zâriyât, 51/47.

⁵⁰ el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa*, 306; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 374; Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, 330; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar, Belâgat*, 215.

“*Ey bizden yüz çeviren kimse! Allah (c.c.) sana yeter, gel!*”⁵¹ Beytin sonundaki (تَعَالَ) kelimesinin yakın manası, “ulu, yüce”dir. Beyitte kastedilen uzak manası ise (تَعَالَى) fiilinden “gel” anlamındaki emir kipidir. Beyitte uzak mana ile ilgili olan (الْمُعْرِضُ عَنَّا) “bizden yüz çeviren kimse” lafzının zikredilmesiyle “mübeyyen tevriye” meydana gelmiştir.

3.4. Tevriye-i Müheyyee

Tevriye yapılan sözün, uzak manasının kastedildiğini başka bir kelimenin delaletiyle anlaşılır kılmaktır.⁵²

Hz. Ali'nin Eş'as b. Kays hakkında söylediği rivayet edilen aşağıdaki ifade bu türden tevriyeye örnektir.

“*O, ihramları sağ eliyle dokuyordu.*” Bu cümledeki (الشَّمَالُ) kelimesinin yakın manası “sol el”, uzak manası ise (شَمَلَةً) kelimesinin çoğulu olup “örtü, ihram” anlamındadır. Eğer (الشَّمَالُ) kelimesinden sonra (الْيَمِينُ) lafzı zikredilmemiş olsaydı söz konusu kelimenin el manasında kullanıldığı akla gelmeyecek ve böylece tevriye meydana gelmeyecekti.⁵³

4. Hüsnü't-Ta'lil

Hüsnü't-Ta'lil (حُسْنُ التَّعْلِيلِ); anlatıma incelik ve güzellik katmak amacıyla bir münasebetten dolayı bir olayı, gerçek sebebi yerine hayali bir sebebe dayandırarak zikretmektir.⁵⁴

وَمَا كَلْفَةُ الْبُدْرِ الْمُبِيرِ قَدِيمَةً
وَلَكِنَّهَا فِي وَجْهِهِ أَثَرُ الطَّمِّ

“*Işık saçan Ay'ın yüzündeki leke eskiden kalma değildir. Ancak o leke Ay'ın yüzüne atılmış bir tokatın izidir.*”⁵⁵ Şair el-Maarrî, bu beytinde Ay'ın yüzünde görülen bir lekenin oluşmasına, gerçek sebebin dışında hayali bir sebep zikretmiştir. O da mersiyeye konu olan kişinin ölümüne çok üzülen ayın kendi yüzüne vurması sebebiyle bu lekenin oluşmasıdır.⁵⁶

⁵¹ el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 375; Bolelli, *Belagat-Kur'an Edebiyatı*, 330; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar*, *Belagat*, 215.

⁵² Bolelli, *Belagat-Kur'an Edebiyatı*, 330; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar*, *Belagat*, 216.

⁵³ Bolelli, *Belagat-Kur'an Edebiyatı*, 331; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar*, *Belagat*, 216.

⁵⁴ el-Kazvîni, *el-İdâh fi ulûmi'l-belâğa*, II, 518; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 409; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, 289; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 371; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa*, 317; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 387; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 283; Bolelli, *Belagat-Kur'an Edebiyatı*, 369; Eren-Özcan, *Kur'an-ı Kerim'de Edebi Sanatlar*, 49; ayrıca bkz., İsmail Durmuş, “Hüsn-i Ta'lil”, *DİA*, XIX, 32-33.

⁵⁵ el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, 288.

⁵⁶ Bkz. el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, 288; Bolelli, *Belagat-Kur'an Edebiyatı*, 370.

Yaygın kullanıma sahip olan bu sanata Türk Edebiyatında da rastlamak mümkündür. Yahya Kemal Beyatlı'nın aşağıdaki beyti, bu sanatın örneklerindedir.

“Birçok gidenin *herbiri memnun ki yerinden*,
Birçok seneler geçti, dönen yok seferinden.”

Yahya Kemal, ölen insanların birçok seneler geçmesine rağmen geri dönmemesini, memnun olmaları gibi güzel bir sebebe bağlayarak hüsnü't-ta'lıl sanatı yapar. Ölenlerin zaten geri dönmesi mümkün değildir. Niçin mümkün olmadığını sebebini şair, buldukları yerden/ahiretten memnun olmalarına bağlar.⁵⁷

5. Te'kîdü'l-Medh bimâ Yüşbihu'z-Zemm

Te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihu'z-zemm (تَأْكِيدُ الْمَدْحِ بِمَا يُشْبِهُ الذَّمَّ); övgüyü kastederek, yerme ifade eden lafızlarla övmeyi pekiştirmektedir. Yerme amaçlı olmasa da ikinci ifadenin yerme hissettirmesidir.⁵⁸

“*(Sihirbazlar Firavna dediler ki): Sen sırf, Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde iman ettiğimiz için bizden intikam alıyorsun.*”⁵⁹ Bu ayette müminler bütün övülecek şeylerin aslı olan imana gelmelerinden dolayı yerilmişlerdir.

لَا تَقْعُ الْعَيْنُ عَلَى شِبْهِهِ

لَيْسَ بِهِ عَيْبٌ سِوَى أَنَّهُ

“Onun gibisini gözün görmeyecek olması dışında, onda hiç bir kusur yoktur.”⁶⁰ Şair İbnü'r-Rûmî, övdüğü kişinin hiçbir kusurunun olmadığını ifade ettiği beytinde –güya bir kusurmuş gibi– onun gibi birisini gözlerin göremeyeceğini yerme şeklinde zikretmek suretiyle övgüsünü pekiştirmektedir.

6. Te'kîdü'z-Zemm bimâ Yüşbihû'l-Medh

Te'kîdü'z-zemm bimâ yüşbihû'l-medh (تَأْكِيدُ الذَّمِّ بِمَا يُشْبِهُ الْمَدْحَ); yermeyi kastederek övgü ifade eden lafızlarla yergiyi pekiştirmektedir. İkinci ibarenin öv-

⁵⁷ Bkz. Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebi Sanatlar*, 75.

⁵⁸ el-Kazvîni, *el-İdâh fî ulûmi'l-belâğa*, II, 524; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 439; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meâni*, 413; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, 292; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 381; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 392; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 287; Bolelli, *Belagat-Kur'an Edebiyatı*, 363; Eren-Uzunoglu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar*, 223; ayrıca bkz. İsmail Durmuş, “Tekit”, *DİA*, XL, 365-368.

⁵⁹ Arâf, 7/126; ayrıca bkz., el-Kazvîni, *el-İdâh fî ulûmi'l-belâğa*, II, 525; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 441; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meâni*, 415; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa*, 321; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 287.

⁶⁰ el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, 291-292; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 394; Bolelli, *Belagat-Kur'an Edebiyatı*, 363; Eren-Uzunoglu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar*, 224.

me olmadığı hâlde övmeyi hissettirmesidir. Diğer bir ifadeyle birini övüyor gibi görünüp daha fazla yermektir.⁶¹

هُوَ الْكَلْبُ إِلَّا أَنَّ فِيهِ مَلَالَةٌ وَ سُوءُ مُرَاعَاةٍ وَمَا ذَاكَ فِي الْكَلْبِ
“*Falanca hayırlı biri değildir, fakat o kendisine iyilik edene (bile) kötülük eder.*”⁶² sözünde olduğu gibi. Cümlede sanki iyilik edene kötülük etmek, övülecek bir şeymiş gibi bu özellik, daha önce zikredilen olumsuz hayırsızlık vasfından istisna edilmektedir. Bu suretle muhatap, övülüyormuş gibi görünerek aslında daha fazla yerilmektedir.

“O, köpektir. Ancak onda bıkkınlık ve iyiliği gözetmemek vardır. Oysa bu kötü huylar, köpekte bulunmaz.”⁶³ Bu beyitte şair, muhatabını önce köpek olmakla yermekte, ardından sanki muhatabın iyi bir özelliğini söyleyecekmiş gibi yapıp istisna edatını zikrettikten sonra, tekrar yergi ile ilgili sıfatları zikretmek suretiyle daha fazla yermeye yoluna gitmektedir.

7. Üslûbu'l-Hakîm

Üslûbu'l-Hakîm (أُسْلُوبُ الْحَكِيمِ); muhataba kendisi için daha önemli ve öncelikli olduğunu hissettirmek amacıyla beklemediği bir sözle seslenme ya da soru sorana beklediği cevabın dışında başka bir cevapla karşılık verme sanatıdır. Konuşanın böyle bir üslûbu tercih etmesinin sebebi, söylediği sözün veya cevabın maksada daha uygun olduğunu veya muhatabın hâline daha münasip düştüğünü, onun için daha önemli olduğunu vurgulamak istemesidir.⁶⁴

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ
“*Sana, hilâl (şeklinde yeni doğan aylar)ı sorarlar, de ki: Onlar, insanlar ve özellikle de hac için vakit ölçüleridir.*”⁶⁵

Müşrikler, taciz amacıyla Hz. Peygamber'e, “Hilâl niçin önce iplik gibi incecek görünüyor, sonra kalınlaşıp nihayet daire şeklini alıyor?” diye soru-

⁶¹ el-Kazvîni, *el-İdâh fî ulûmi'l-belâğa*, II, 526; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 441; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 416; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 382; el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğa*, 321; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, 292; Bolelli, *Belagat-Kur'an Edebiyatı*, 366; Eren-Uzunoglu, *Kur'an-ı Kerim'de Edebî Sanatlar*, 157; Eren-Uzunoglu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 224; ayrıca bkz. İsmail Durmuş, “Tekit”, *DİA*, XL, 365-368.

⁶² el-Kazvîni, *el-İdâh fî ulûmi'l-belâğa*, II, 526; et-Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 441-442; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, 416; Eren-Uzunoglu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 224.

⁶³ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 383; Bolelli, *Belagat-Kur'an Edebiyatı*, 367.

⁶⁴ el-Kazvîni, *el-İdâh fî ulûmi'l-belâğa*, I, 162-164; el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, 296; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 388; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, I, 498; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 289; Bolelli, *Belagat-Kur'an Edebiyatı*, 375; Eren-Uzunoglu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 239-240; ayrıca bkz., İsmail Durmuş, “Üslûb-ı Hakîm”, *DİA*, XLII, 381-382.

⁶⁵ Bakara, 2/189.

yorlardı. Ayetin bu kısmında söz konusu soruya, beklendiği gibi Ay'ın niçin böyle bir safahattan geçtiği yerine, kendileri açısından bilmeleri gereken ve beklenen cevaptan daha önemli ve daha faydalı olan bir cevapla karşılık verilmek suretiyle üslûbu'l-hakîm sanatı icra edilmiştir.⁶⁶

“*Bir tüccara ne kadar sermayen var diye sorulduğunda o, şöyle cevap verir: Ben emin bir adamım, insanların bana olan güveni çok fazladır.*”⁶⁷ Burada tüccar, sermayesinin ne kadar olduğunu soran kişinin dikkatini başka yöne çekerek, kendisinin ne kadar emin ve insanlar arasında ne derece güvenilir biri olduğunu ifade etmiştir. Zira ona göre, bu iki özellik (emanet ve güven) ticarete kâr ve kazanç için çok önemlidir.

8. Tecâhulu'l-Ârif

Tecâhulu'l-Ârif (تَجَاهُلُ الْعَارِفِ); bir nükteye binaen bilinen bir şey hakkında bilmiyormuş gibi söz söyleme veya cahil olmadığı hâlde cehaleti kendinde izhar etme veya pekiştirme amacıyla, doğruluğunu bildiği şeyden şüphe ediyormuş ve bilmiyormuş gibi söz söyleme sanatıdır.⁶⁸ Diğer bir ifadeyle söyleyişte bir anlam inceliği ve zerafeti oluşturmak için konuyu bilip de bilmemezlikten gelme sanatıdır.⁶⁹ Bu sanata kınama, abartılı övme veya yerme ve taacup ifade etme amacıyla başvurulur.⁷⁰

“*O hâlde biz veya siz, ikimizden biri, ya doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir.*”⁷¹ Ayette Hz. Peygamber'in lisaniyle varid olan ifadede, kendisinin doğru yol üzerinde ve kâfirlerin açık bir sapıklık içinde buldukları bilindiği hâlde bilmemezlikten gelinerek tecâhulu'l-ârif sanatı icra edilmiştir.

أَمْ اِتِّسَامَتُهَا بِالْمَنْظَرِ الصَّاحِي

أَلَمْعُ بَرَقِ سَرَى أَمْ صَوءٌ مِصْبَاحٍ

⁶⁶ Bkz., el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdîha*, 295-296; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 390; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, I, 502; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 289; Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, 378; Eren-Özcan, *Kur'an-ı Kerim'de Edebî Sanatlar*, 184; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 240.

⁶⁷ el-Cârim ve Emin, *el-Belâğatu'l-vâdîha*, 296; Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, 376; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 240.

⁶⁸ Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 292-293; Eren-Özcan, *Kur'an-ı Kerim'de Edebî Sanatlar*, 151; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 231; ayrıca bkz., İsmail Durmuş, “Tecâhül-i Ârif”, *DİA*, XL, 232-233.

⁶⁹ Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, 64.

⁷⁰ Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 292; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 232.

⁷¹ Sebe, 34/24.

“Gece çakan bir şimşegin parıltısı mı yoksa bir lambanın ışığı mı yoksa (sevgininin) açıkça görünen gülümsemesi mi?” Şair Buhturî'nin beyti, abartılı övme amacıyla icra edilen tecâhulu'l-ârif sanatına örnektir.⁷²

Şair Ahmet Haşim'in aşağıdaki mısraları da bu sanatın Türk Edebiyatındaki örneklerindedir.

“Eğilmiş arza, kanar muttasıl kanar güller
Durur alev gibi dallarda kanlı bülbüller
Sular mı yandı, neden tunca benziyor mermer?”⁷³

Ahmet Haşim, suların yanıp yanmadığını ve mermerlerin neden tunca benzediğini bildiği hâlde bilmemezlikten gelerek tecâhulu'l-ârif sanatı yapıyor. Suların yanması ve mermerin tunca benzemesi güneş ışınlarının yansımaları nedeniyleledir.

9. Aks

Aks (العكس); cümlede bir parçanın önce getirilmesi sonra aynı parçanın geri bırakılmasıdır. Diğer bir ifadeyle aynı kelimelerle birinci cümle ile anlamca ilgili yeni bir cümle tesis etmek, ters çevirmek, aks ettirmek, bir mısranın sonunu başa, başını da sonuna getirmektir.⁷⁴ Diğer bir ifadeyle bir dize ya da cümlenin anlamlı iki parçasından birini önce, diğerini de sonra söyleyerek, anlatılmak istenen sözü önce kurallı sonra da devrik cümle şeklinde söylemektir.⁷⁵

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğüttür. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) götürür. İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalırlar.”⁷⁶ Ayet-i kerimede إِلَى الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ibaresi daha sonra مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ şeklinde ters çevrilmek suretiyle aks sanatı icra edilmiştir.

يُولُجُ اللَّيْلُ فِي النَّهَارِ وَيُولُجُ النَّهَارُ فِي اللَّيْلِ “Allah, geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokar.”⁷⁷ Ayetin baş tarafı, geceyi gündüzün içine sokar şeklinde

⁷² el-Kazvîni, *Telhisu'l-miftâh*, 235; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 293; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 232.

⁷³ Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, 64.

⁷⁴ el-Kazvîni, *el-İdâh fi ulûmi'l-belâğa*, 363; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 440; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 293; Eren-Özcan, *Kur'an-ı Kerim'de Edebî Sanatlar*, 25; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 202; ayrıca bkz., M. Naci Bolay, “Akis”, *DİA*, II, 264-265.

⁷⁵ Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, 191.

⁷⁶ Bakara, 2/257.

⁷⁷ Fâtır, 35/13.

zikredilmişken son tarafı ise gündüzü gecenin içine sokar şeklinde zikredilerek aks sanatı meydana getirilmiştir.

Mehmet Akif Ersoy'un, "Utandım ağlayarak, ağladım utanmayarak"⁷⁸ ifadesi de aks sanatı için güzel bir örnektir.

10. Müşâkele

Müşâkele (المُشَاكَلَة); kelime olarak benzetmek, uygun olmak, iki şeyin birbirine benzemesi anlamına gelmektedir. Bir sanat olarak ise daha önce bir sohbette geçen şeyi, aralarındaki münasebetten dolayı kendi lafzı yerine başka bir lafızla zikretmektir.⁷⁹ Bir başka deyişle, birinin söylediği bir kelimeyi diğerinin, önceki anlamından ayrı bir manasında tekrarlaması sanattır.⁸⁰

فَمَنْ اَعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اَعْتَدَى عَلَيْكُمْ "Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın (cezalandırın)."⁸¹ Ayette geçen ikinci saldırı ifadesi cezalandırma anlamında kullanılmış olup bu suretle müşâkele sanatı icra edilmiştir.

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا "Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür (cezadır)."⁸² Ayette geçen (سَيِّئَةٌ) kelimesinin anlamı kötülük demektir. Kötülüğün cezası, gerçekte ise Allah Teâlâ hakkında kötülük değil, ona göre denk bir cezadır. Bu itibarla (سَيِّئَةٌ) kelimesine iki anlam verilmek suretiyle müşâkele sanatı yapılmıştır.

Türk Edebiyatında da kullanılan müşâkele sanatına, Mehmet Akif Ersoy'un aşağıdaki mısraları örnektir:

"*Getirin ibreyi*" der, bulmanın imkânı mı var?

"İbre yok bey baba, bilmem ne getirsek?" derler.

O da "öyleyse şehâdet *getirin*" der bu sefer.⁸³

Mehmet Akif, karşılıklı iki kişinin konuşmasını müşâkele sanatı şeklinde kendi şiirinde biçimlendirir. Konuşanlardan biri "getirin ibreyi" diye seslendiğinde, diğeri de "ibre yok bey baba, bilmem ne getirsek?" şeklinde karşılık verirken, birinci kişi bu sefer "öyleyse şehâdet getirin" der.

⁷⁸ Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebi Sanatlar*, 191.

⁷⁹ el-Meydâni, *el-Belâğatu'l-arabiyye*, II, 438; Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 294; Eren-Özcan, *Kur'an-ı Kerimde Edebi Sanatlar*, 130; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar*, 226; ayrıca bkz., İsmail Durmuş, "Müşâkele", *DİA*, XXXII, 154-155.

⁸⁰ Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebi Sanatlar*, 67.

⁸¹ Bakara, 2/194.

⁸² Şûrâ, 42/40.

⁸³ Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebi Sanatlar*, 67.

11. Leffu'n-Neşr

Leffu'n-Neşr (الْفُ وَالنَّشْرُ); muhatabın anlayıp yerli yerine koyacağına güvenerek, birden fazla lafzı zikrettikten sonra bunlarla ilgili yeni lafızları sırasıyla söylemektir.⁸⁴ Cümlede zikredilen önceki lafızlarla sonrakiler arasında bir tertib söz konusu ise buna “leffu'n-neşr-i müretteb”, eğer bir tertib ve uyum söz konusu değilse buna da “leffu'n-neşr-i müşevveş” adı verilir.⁸⁵

“Allah, rahmetinden ötürü geceyi içinde dinlenesiniz; gündüzü de lütfundan (rızkınızı) arayasınız ve şükredesiniz diye sizin için yarattı.”⁸⁶ Ayette geçen (لَتَسْكُنُوا) “dinlenesiniz” ve (وَلَتَبْتَغُوا) “arayasınız” lafızları, daha önce geçen (اللَّيْلَ) “gece” ve (وَالنَّهَارَ) gündüz lafızlarının sırasına uygun olarak zikredilmiş, bu sayede leffu'n-neşr-i müretteb sanatı yapılmıştır.

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوَنًا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ “Biz geceyi ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki alamet yaptık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayı ve hesabını bilmeniz için gecenin alametini (karanlıgını) silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün alametini (aydınlığı) getirdik.”⁸⁷ Ayette geçen (لَتَبْتَغُوا) “araştırmanız için” ve (وَلِتَعْلَمُوا) “bilmeniz için” lafızları, daha önce zikredilen (آيَةَ النَّهَارِ) “gündüzün alameti” ve (آيَةَ اللَّيْلِ) “gecenin alameti” ibareleriyle alakalı olup aynı sırayla zikredilmediklerinden leffu'n-neşr-i müşevveş sanatı meydana gelmiştir.

Faruk Nâfiz Çamlıbel'in aşağıdaki mısraları, bu sanatın Türk Edebiyatındaki örneklerindedir:

“*Sakin bir söz söyleme, yüzüme bakma sakın,
Sesini duyan olur, sana göz koyan olur.*”⁸⁸

Şair birinci mısradaki “söz söyleme” şeklindeki olumsuz emre karşı ikinci mısradaki tertibe uygun olarak “sesini duyan olur” ve yine birinci mısradaki “yüzüme bakma sakın” olumsuz emrine karşı ikinci mısradaki “sana göz koyan olur” şeklinde bir uyarıda bulunarak leffu'n-neşr-i müretteb sanatı yapar.

⁸⁴ Abbâs, *el-Belâğ: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 294; Eren-Özcan, *Kur'an-ı Kerim'de Edebî Sanatlar*, 106; Eren-Uzunoglu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 228; ayrıca bkz., İsmail Durmuş, - M. A. Yekta Saraç, “Leff ü Neşr”, *DİA*, XXVII, 122-124.

⁸⁵ Abbâs, *el-Belâğ: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, II, 294; Eren-Uzunoglu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 229.

⁸⁶ Kâsas, 28/73.

⁸⁷ İsrâ, 17/12.

⁸⁸ Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, 145.

Sonuç

Arap Dili, başta Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler olmak üzere çok sayıda dinî ve edebî metnin teşekkülünde, kayıtlara geçmesinde ve nesilden nesile aktarılmasında büyük rol oynamış en önemli dünya dillerindedir. Şüphesiz Arap Dilinin oynadığı bu rolde onun, edebî ve sanatlı bir dil oluşunun önemli etkisi vardır. Arap dili, sahip olduğu yüzlerce edebî sanat ve çok sayıdaki değişik ifade tarzı sayesinde, verilecek mesajın muhataba en doğru ve en uygun şekilde ulaşmasını sağlayan nadir dillerdendir. Söz konusu edebî sanatlar, taşıdıkları zengin mana ve edebî değer sayesinde meramın, muhataba en kâmil şekliyle aktarılmasına yardımcı olduğu gibi dinleyicinin nefsinde de kalıcı, zarif izler oluşmasına katkı sağlar.

İslam'ın değişik coğrafyalara yayılmasıyla Arap Dili ve Edebiyatıyla tanışan diğer diller de Arap Dilinin kelime hazinesinden ve sanatsal yönünden etkilenmişlerdir. Türk Dili ve Edebiyatı da Arapçadan geçme çok sayıda kelimesiyle, Divân Edebiyatının en önemli nazım birimi olan arûzuyla ve çalışmamızda örnekler sunduğumuz birçok edebî sanatıyla Arap Dilinden ve Edebiyatından etkilenmiştir. Bu çalışmanın konusu olan edebî sanatlarla ilgili her iki dilden sunulan örnekler arasındaki uyum ve benzerlik, söz konusu diller arasındaki edebî etkileşimin ne denli güçlü olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu çalışmada konu edinilen edebî sanatlar şüphesiz, “belagat” ilminin sınırlı bir bölümünü oluşturmaktadır. “Bedî” ilminin “muhassinât-ı ma'nevîyye” bölümüyle ilgili edebî sanatların işlendiği söz konusu çalışmanın konu başlıkları sınırlı olsa da mukayeseli örneklerle ve detaylı bir anlatımla sunulan çalışmanın, bu alana dair bir fikir vereceği, ilgi uyandıracığı ve edebî zevke katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, Hasan, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, İstanbul 2002.
 'Alî el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-vâdiha*, I-III, İstanbul 1984.
 Bolelli, Nusreddin, *Belagat, Kur'an Edebiyatı*, İstanbul 2000.
 Bolay, M. Naci, “Akis”, *DİA*, II, 264-265.
 el-Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il, *el-Câmi'us-sahîh*, I-VIII, İstanbul 1987.
DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, İstanbul 1988-2014.
 Durmuş, İsmail, “Hüsni Ta'lîl”, *DİA*, XIX, 32-33.
 _____ Saraç M. A. Yekta, “Leffü Neşr”, *DİA*, XXVII, 122-124.
 _____ “Meâni”, *DİA*, XXVIII, 204-206.

- _____ “Mukabele”, *DİA*, XXXI, 101-102.
- _____ “Müşâkele”, *DİA*, XXXII, 154-155.
- _____ “Tecâhül-i Ârif”, *DİA*, XL, 232-233.
- _____ “Tekit”, *DİA*, XL, 367.
- _____ “Tevriye”, *DİA*, XLI, 45-47.
- _____ “Tezat”, *DİA*, XLI, 58-60.
- _____ “Üslûb-ı Hakîm”, *DİA*, XLII, 381-382.
- Eren, Cüneyt, *Kur'an-ı Kerim'de Edebî Sanatlar*, Erzurum 2003.
- _____ Uzunoğlu, M. Vecih, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar: Belagat*, İzmir 2006.
- Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğa: Funûnuhâ ve efnânuhâ*, I-II, Ürdün 1985.
- Hacimüftüoğlu, Nasrullah, “Bedî”, *DİA*, V, 320-322.
- _____ “Beyân”, *DİA*, VI, 22-23.
- el-Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, İstanbul 1984.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu'l-'arab*, I-XV, Beyrut 1956.
- el-Kazvîni, Hatîb, *el-İdâh fi ulûmi'l-belâğa*, I-II, Beyrut 1980.
- _____ *Telhisu'l-miftâh*, nşr.ve trc. Nevzat H. Yanık v.dğr., İstanbul 2001.
- Kılıç, Hulusi, “Belâgat”, *DİA*, V, 380-383.
- el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *Ulûmu'l-belâğa*, Beyrut 1984.
- el-Meydânî, 'Abdurrahmân Hasan Habenneke, *el-Belâğatu'l-'arabiyye*, I-II, Beyrut 1996.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-V, İstanbul 1992.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. 'Abdilkâdir, *Muhtâru's-sihâh*, Beyrut 1996.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. 'Alî, *Miftâhu'l-ulûm*, nşr. Nâ'im Zerzûr, 2. bs., Beyrut 1987.
- Soysal, M. Orhan, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul 2005.
- et-Taftâzânî, Sa'duddîn, *Muhtasaru'l-me'ânî*, Beyrut 1965.
- _____ *el-Mutavvel ale't-telhis*, İstanbul 1891.